

Досымхан Еңлік Досымханқызының
«6D050200 – Саясаттану» мамандығы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған «Еуразиялық кеңістіктегі
Қазақстан Республикасының интеграциялық жобалары»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АННОТАЦИЯ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Жаһанданудың қазіргі заманғы жүріп жатқан процестері және халықаралық саяси жүйедегі өзгерістер біздің заманымыздың аса маңызды әлемдік саяси трендтерінің бірі ретінде еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестерді егжей-тегжейлі зерделеуге ғылыми қызығушылықты негіздеді.

Қазіргі кезеңдегі интеграциялық тақырыптарға қызығушылықтың өсуіне әсер еткен факторлар, ең алдымен, жаңа елдердің әлемдік авансценаға енуімен белгіленген биполярлық жүйенің ыдырауынан кейін әлемді қайта құрумен байланысты. ХХ ғасырдың 50-ші жылдарының ортасынан бастап әлемде осындай түрдегі сексеннен астам түрлі бастамалар және ұлттықтан жоғары сипаттағы бірлестіктер іске асырылды. Сонымен қатар, ұлттықтан жоғары бірлестіктердің 15% - ы уақыт тексерісінен өтіп, жалпы алғанда өз нәтижелілігін дәлелдеді. Осыған байланысты Еуразия кеңістігінде қалыптасатын интеграциялық процестер өңірлік интеграцияны зерделеу үшін ерекше және қызықты мысалдардың бірі болып табылады.

Еуразиялық кеңістік онда болып жатқан интеграциялық және дезинтеграциялық процестердің жарқын үлгісін, сондай-ақ қазіргі саясаттану ғылымында тиісті теориялық пысықтауды таба алмаған феноменді білдіретін айрықша зерттеу алаңы болып табылады.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының теориялық және практикалық мәні бар.

Біріншіден, еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық қатынастарды дамыту процесінің өзіндік ерекшелігі бар және ол ерекше өзектілікке ие.

Екіншіден, еуразиялық кеңістік әлемдік саясаттың бір бөлігі болып табылады. Әлемдік авансценада туындайтын саяси және халықаралық проблемалар мен ілгерілеулер еуразиялық кеңістікті айналып өтпейді, бұл Еуразиялық кеңістіктегі халықаралық акторлардың мүдделерінде көрініс табады.

Үшіншіден, еуразиялық кеңістікте интеграциялық жобаларды қалыптастыру мен дамытудағы басты рөлдердің бірін көптеген интеграциялық жобалардың бастамашысы болып табылатын Қазақстан атқарады.

Көптеген зерттеулерге қарамастан, диссертация тақырыбы өзектілігін жоғалтпайды, өйткені интеграциялық процестер үнемі дамуда және аймақтық бірлестіктерге интеграция жасау мәселесі бойынша сыртқы саясаттың дұрыс траекториясын таңдау мемлекеттің маңызды міндеті болып табылады.

Зерттеудің хронологиялық шегі. Диссертациялық жұмыстағы хронологиялық шектер Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі жарияланған сәттен бастап 2021 жылға дейінгі кезеңді (1991-2021 ж. ж.) қамтиды.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық жобаларына кешенді талдау жүргізу болып табылады.

Зерттеу мақсаты келесі **міндеттерді** анықтайды:

1. Интеграциялық процестер мен «интеграция» феноменіне теориялық негіздеме беру.

2. Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің қалыптасу және даму ерекшеліктерін тұжырымдау және анықтау.

3. Қазақстан қатысушысы болып табылатын интеграциялық бірлестіктердің қызметін құқықтық реттеуге талдау жүргізу.

4. 1991 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде еуразиялық кеңістікте интеграциялық процестерді қалыптастыру кезеңдерін айқындау.

5. ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ мысалында қолданыстағы жобалардың қазіргі жай-күйі мен даму перспективаларын талдау.

6. ЕАЭО шеңберінде Еуразиялық интеграция процестерін дамытудағы Қазақстанның саяси-экономикалық әлеуетін бағалау.

7. Сараптамалық сауалнама жүргізу арқылы ЕАЭО құрылымындағы Қазақстанның ықтимал тәуекелдері мен даму перспективаларын анықтау.

Зерттеу объектісі мен пәні. Зерттеу объектісі болып, еуразиялық кеңістіктегі Қазақстан Республикасының интеграциялық жобалары болып табылады.

Зерттеу **нысанасы** болып, Қазақстан Республикасының қатысуымен еуразиялық кеңістікте интеграциялық жобаларды қалыптастыру және дамыту процестері табылады (ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ мысалында).

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Бұл жұмыста Қазақстан Республикасының Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық бастамалары мен жобаларын кешенді зерттеу талпынысы, қазіргі интеграциялық бірлестіктердің бүгінгі жай-күйі мен даму перспективалары, сондай-ақ заманауи геосаяси жағдайдағы олардың құрылымындағы Қазақстанның әлеуеті мен рөлі ұсынылған.

Ғылыми жаңалығы бар зерттеудің маңызды нәтижелері:

1. Интеграция феноменінің теориялық негіздері зерттелді. «Интеграция» ұғымын, осы құбылыстың генезисін және даму эволюциясын зерттеу мәселесіндегі ғылыми түсіндірмелер мен классикалық тәсілдер талданды. Зерттеу барысында интеграциялық өзара әрекеттесуді зерттеудегі әртүрлі тәсілдер және «интеграция» феноменінің алуан түрлілігінің себептері анықталды, сонымен қатар осы ұғымның авторлық тұжырымы ұсынылды.

2. Еуразиялық интеграцияның негізгі идеясы тұжырымдалды, Еуразия кеңістігіндегі интеграцияның ерекшеліктері анықталды және COVID-19-ға байланысты пандемиядан кейінгі кезеңді ескере отырып, Қазақстанның 1991 жылдан 2021 жылға дейінгі интеграциялық өзара іс-қимылының авторлық кезеңділігі жасалды. Кезеңділікті анықтау тарихи оқиғаларды белгілі бір хронологиялық шекке құрылымдауға көмектесті.

3. ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ мысалында интеграциялық бірлестіктердің құқықтық жүйесіне талдау жүргізілді. Интеграциялық

жобалардың құқықтық жүйесін талдау бірлестіктердің жұмысында қаралатын заңнамалық базаның халықаралық стандарттарға сәйкестігін анықтауға мүмкіндік берді.

4. Жұмыста қаралатын интеграциялық жобалардың (ТМД, ҰҚШҰ, ШЫҰ, ЕАЭО) қазіргі жай-күйі және оларды одан әрі дамыту перспективалары зерделенді.

5. Одаққа кіру кезінде және қазіргі уақытта да Қазақстанның ЕАЭО-дағы саяси-экономикалық әлеуеті қаралды. Қазақстанның ЕАЭО-ға кіру кезіндегі саяси-экономикалық әлеуеті одақ бойынша әріптестерінен әлдеқайда төмен болғаны анықталды. ЕАЭО құрылымындағы Қазақстанның қазіргі саяси-экономикалық әлеуетінің объективті сипаттамасы берілді.

6. Ресми дереккөздерден алынған ақпараттан басқа, бұл жұмыста қосымша материал ретінде сараптамалық сауалнаманың нәтижелері келтірілген. Сараптамалық сауалнаманы талдау қорытындылары бойынша отандық саяси қоғамдастықта Қазақстанның ЕАЭО жобасына қатысу тәуекелдері мен перспективаларына қатысты басым көзқарастар айқындалды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Интеграция феномені әлі күнге дейін ғылыми ортада бірыңғай түсінік таба алмады, бұл құбылыстың анықтамаларының әртүрлілігі бірнеше себептерге байланысты. Бірінші себеп «интеграция» ұғымын ғалымдар экономикалық немесе саяси жағынан қарастыратындығымен анықталады, бұл келіспеушіліктерді тудырады және бірыңғай анықтаманың қалыптасуын қиындатады. Екінші себеп - құрылатын интеграциялық бірлестіктердің формаларының, түрлерінің, құрылымдарының және түрлерінің әртүрлілігі. Көзқарастардағы айырмашылықтар негізінен біріктіру нысандары, құрылымы, функциялары, интеграцияның негізгі факторлары, сондай-ақ аймақтық өзара іс-қимыл процесінде экономикалық және саяси факторлардың басым рөлі туралы мәселелерге қатысты. Үшінші себеп интеграцияны тәуелсіз процесс ретінде немесе белгілі бір түпкілікті нәтижеге әкелетін нәтиже немесе процесс ретінде анықтаумен шартталады.

2. «Еуразияшыландыру» идеясын еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің тұжырымдамалық негізі деп атауға болады. Еуразиялық интеграцияның заманауи концепті ҚР Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың еуразиялық интеграция туралы бастамасының негізінде жатыр. Еуразияшыландырудың қазіргі заманғы интеграциялық идеясының негізі болып, ЕАЭО табылады. Қазіргі уақытта Одақ еуразиялық идеяның бейнесі болып табылады. Еуразиялық интеграцияны жүзеге асыру «әртүрлі жылдамдықты және әртүрлі деңгейлік интеграция» тұжырымдамасына негізделеді.

3. Интеграциялық бірлестіктердің құқығы интеграциялық бірлестіктердің қатынастары халықаралық келісімдермен, шарттармен, актілермен, жалпыға бірдей танылған қағидаттар мен әдет-ғұрыптармен реттелетін бөлігінде халықаралық құқыққа жатады. Интеграциялық бірлестік ішінде жасалатын нәрсе (заңнама негіздері, бірыңғай актілер, қаулылар, шешімдер, директивалар) интеграциялық бірлестік құқығына жатады.

ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ құқықтық реттеуді талдау осы интеграциялық жобалардың құқықтық негізі халықаралық стандарттарға сәйкес келетінін және халықаралық құқық пен интеграциялық бірлестіктердің құқықтары шеңберінде реттелетінін көрсетті.

4. COVID-19-ға байланысты пандемиядан кейінгі кезеңді ескере отырып, Қазақстанның 1991 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі интеграциялық өзара іс-қимылының даму эволюциясын және кезеңділігін 5 кезеңге бөліп көрсетуге болады:

- бірінші кезең (1991-1995) - дезинтеррациялық процестер, ТМД құру;
- екінші кезең (1995-2000) – кеден одағын құру;
- үшінші кезең (2000-2014) – бірыңғай экономикалық кеңістік, ЕурАзЭҚ құру;
- төртінші кезең (2014-2020) – ЕАЭО құру;
- бесінші кезең (2020–қазіргі уақытқа дейін) – COVID-19 еңсеру, пандемиядан кейінгі кезең.

5. Интеграциялық процестердің қазіргі жай-күйін талдау еуразиялық кеңістікте олардың алуан түрлі сипатқа ие екендігін анықтады. Еуразия елдерінің еуразиялық интеграцияға бірыңғай ұмтылысы және бірыңғай әмбебап «интеграциялық парадигма» жоқ. Бұл факт әртүрлі «тарихи даму жолдары» мен елдердің қалауымен түсіндіріледі. Еуразиялық кеңістіктің интеграциялық процестері қозғалыс логикасы бойынша қатысушылар саны көп бірлестіктерден бастап, формальды түрде саны аз, бірақ едәуір мазмұнды және міндетті болып табылады.

Сарапшылардың талдауына сәйкес, қазіргі уақытта Еуразия кеңістігіндегі жұмыс істейтін және тиімді экономикалық жоба ЕАЭО болып табылады, ол 180 млн. нарықты қамтиды. Сол талдауға сәйкес ҰҚШҰ мен ШЫҰ әскери-саяси бағыттағы перспективалы бағыт болып табылады. ҰҚШҰ мен ШЫҰ әскери-саяси ынтымақтастық саласындағы интеграция процесінде қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі барлық талаптарға жауап береді. Екі ұйымның жауапкершілік аясы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен байланысты болғанына қарамастан, олардың қызметі бір-бірін қайталамайды. ҰҚШҰ-мен салыстырғанда ШЫҰ-да сауда-экономикалық, әлеуметтік-мәдени және ғылыми салаларды қамтитын реттелетін мәселелердің кең ауқымы бар, ал ҰҚШҰ қызметі негізінен әскери қауіпсіздікке назар аударады.

ТМД-ның қазіргі жай-күйі ТМД шеңберінде еуразиялық интеграцияны іске асырудың сәтсіздігіне қарамастан, Достастық консультативтік, диалогтық және кеңесші шаралар үшін қолайлы алаң болып қала беретінін көрсетті.

6. Қазіргі уақытта Қазақстанның саяси-экономикалық әлеуеті еуразиялық интеграция процестерін қолдауда дәстүрлі даму бағыттарын да, сол сияқты қалыптасқан трендтерге сәйкес келіп, жаңа нарықтар мен салаларды игере отырып, бір мезгілде сақталуда.

Қазақстанның ЕАЭО шеңберіндегі экономикалық әлеуеті тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің және жұмыс күшінің еркін қозғалысы арқылы жақсы айқындалған және регламенттелген.

Экономикалық әлеует шеңберінде Қазақстанның транзиттік әлеуеті Азия елдерінен Еуропа елдеріне тауарларды жеткізу мерзімдерін жеделдетуге мүмкіндік береді. Қазақстанның ішінде де, одан тыс жерлерде де көрсетілетін қызметтер саласын кеңейтуді жалғастыру Одақ елдері арасында ЖІӨ құрылымында көрсетілетін қызметтер секторының үлесі бойынша көшбасшы болып қалуға мүмкіндік береді. Бұл ретте, жалпы ішкі өнімдегі тікелей инвестициялардың үлесін ескере отырып, Қазақстан инвестициялар үшін неғұрлым тартымды ел ретінде көшбасшылығын сақтайды. Цифрлық экономикаға одан әрі көшу Қазақстанға цифрлық кеңістіктің жаңа стратегиясында өз орнын алуға мүмкіндік береді.

7. Жүргізілген талдауға сәйкес ЕАЭО құрылымындағы Қазақстан үшін ең үлкен тәуекел саяси тәуекел болып табылады. Саяси тәуекел экономикалық тәуекелден басым және үлкен алаңдаушылық тудырады. Әсіресе ұлттық қауіпсіздік мәселелеріне, Ресейдің үстем жағдайына және егемендіктің жоғалуына байланысты саяси қауіптер. Жергілікті өндірушілердің бәсекеге қабілетсіздігі экономикалық аса қауіпті тәуекел болып табылады.

Зерттеудің ғылыми-теориялық маңыздылығы еуразиялық кеңістікте Қазақстан Республикасының интеграциялық саясаты саласында кешенді зерттеулер жүргізу қажеттілігімен байланысты. Сондай-ақ, мұндай зерттеу мемлекеттің өңірлік интеграциялық саясаты шеңберінде аса проблемалы аспектілерді айқындауға, сондай-ақ әлеуетті тәуекелдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Зерттеу жұмысының алынған нәтижелері оларды Қазақстанның интеграциялық саясатын әрі қарай жетілдіру үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелерді, автордың тұжырымдары мен ұсыныстарын әртүрлі мамандар қолдана алады:

-Еуразия кеңістігіндегі Қазақстанның интеграциялық процестерін зерттейтін жас ғалымдар;

- сыртқы саяси ведомстволар, сауда және интеграция министрлігі;

- оқу мақсатында, оқу процесі шеңберінде жоғары оқу орындарының қабырғасында.

Ізденушінің жеке үлесі. Зерттеу барысында докторант Е. Д. Досымхан нәтижелерді алуға жеке үлесін қосты:

– «интеграция» ұғымының қалыптасуы мен генезисінің теориялық негіздерін талдады, ғылыми ортадағы интеграция феноменін түсіндірудің әртүрлілігін түсіндіретін факторларды анықтады, «интеграция» ұғымы мен интеграциялық процестердің авторлық көзқарасын ұсынды;

– еуразиялық интеграцияның негізгі идеясын тұжырымдамалауға талпыныс жасалды, сондай-ақ Еуразияшылардың кеңістігіндегі интеграцияның ерекшеліктерін анықтады;

– пандемиядан кейінгі кезеңді ескере отырып, 1991 жылдан 2021 жылға дейін Қазақстанның интеграциялық өзара іс-қимылының авторлық кезеңін құрады;

– ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ мысалында интеграциялық бірлестіктердің құқықтық жүйесіне талдау жүргізді;

– жұмыста қарастырылған интеграциялық жобалардың қазіргі жағдайын және оларды одан әрі дамыту перспективаларын зерттеді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері автордың 11 жарияланамында ұсынылды, оның ішінде 1 жарияланым Scopus деректер базасында индекстелетін шведтік әлеуметтік-саяси зерттеулер журналында жарияланды. ҚР Ғылым және білім министрлігінің Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті ұсынған ғылыми журналдарда 3 мақала, халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдарының жинақтарында 6 мақала, оның ішінде 3 мақала шетелде және бір мақала Конкорд халықаралық академиясының журналында жарияланды.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы. Диссертациялық жұмыс компьютер жиынтығының 137 бетінде баяндалған. Жұмыс кіріспеден, 3 тараудан, 6 параграфтан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен, қосымшалардан тұрады. Диссертация 13 кестемен және 9 суретпен көркемделген. Әдебиеттер тізімі 178 дереккөзден тұрады.